

КНИЖКОВА Й ЕЛЕКТРОННА КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОВПЛИВУ

Розглянуто проблеми взаємовпливу книжкової та електронної комунікацій.

Ключові слова: соціальна комунікація, книжкова комунікація, електронна комунікація, книга, електронна книга.

Рассмотрены проблемы взаимовлияния книжной и электронной коммуникаций.

Ключевые слова: социальная коммуникация, книжная коммуникация, электронная коммуникация, книга, электронная книга.

The problems of relations of book and electronic communication are regarded.

Key words: social communication, book communication, electronic communication, book, electronic book.

Фахівці констатують, що домінуюче місце книжкова комунікація посідає понині, адже головні культурні цінності й норми в суспільстві ще транслюються за допомогою друкованого слова, але поширення електронної комунікації простежується в усіх сферах суспільного життя і її перемога є лише справою часу [5, с. 277]. Нині всі три форми (усна, книжкова, електронна) комунікації співіснують, а тому неминуче здійснюють взаємовплив одна на одну.

Мета статті — окреслити контури вже існуючих і можливих «гібридних союзів» (Маклюен) книжкової й електронної комунікацій.

Деякі аспекти проблеми співіснування книжкової та електронної комунікацій у сучасному світі неодноразово розглядали у своїх працях Р. Дарнтон, В. Леонов, М. Сенченко, А. Соколов, Р. Шартъє та ін. Водночас, можна констатувати необхідність її концептуалізації й узгальнення.

Відповідно до хронології, перші практичні результати такого «гібридного союзу» були для книжкової комунікації доволі позитивними. 90-ті рр. ХХ ст. розпочали епоху мультимедіатизації видавничої справи. Використання нових інформаційних технологій у видавництві сприяло оперативності підготовки видань (упровадження настільних видавничих систем), суттєво поліпшило їх якість (за допомогою графічних редакторів), полегшило працю всім, хто бере участь у створенні оригінал-макета видання, від художника до коректора, надало додаткових можливостей у книгорозповсюдженні (електронні магазини в мережі Інтернет, web-презентації). Видавнича технологія, запропонована корпораціями IBM та XEROX «друк на замовлення», дозволила видавництвам друкувати книги на замовлення споживачем, що уможливило вирішити проблему нереалізованого тиражу та виготовляти книгу навіть в одному примірникові.

Здавалося б, значення книжкової комунікації лише посилюється від поширення електронної, і це було б насправді так, але паралельно стали висувати ідеї про повну заміну традиційної книги електронним виданням. І якщо в конкурентній боротьбі з телебаченням книга зазнала мінімальних втрат, оскільки йшлося про конкуренцію різних каналів отримання інформації, то в цьому разі електронна книга — це текст, який є врізноманітним мультимедіа та має додаткові комунікативні можливості. Крім того, з винаходом «електронного паперу» мінімізовано незручності зорового сприйняття електронного тексту.

У ХХ ст., особливо в його останньому десятиріччі, є немало прецедентів суттєвої зміни одного засобу комунікації під впливом іншого. Слід пригадати, що телебачення на етапі свого виникнення було одним з найвпливовіших каналів формування громадської думки, з поширенням же кабельного, супутникового, цифрового телебачення це завдання стало проблематичним: суспільство поділилося на сегменти «за інтересами». Поширення Інтернет-технологій зумовило те, що віднині кожний може переглядати, слухати те, що сам бажає. Тобто нині, згідно з висловом Е. Тоффлера, відбувається «демасифікація» культури. Стосовно книги ситуація є дещо іншою. Слід пам'ятати, що навіть в умовах домінування видавничих супергігантів та масових мільйонних тиражів вона ніколи не була засобом масової інформації. І навіть книги, які мали «масовий» попит, були «культовими» для певного покоління, споживалися кожним окремо і сприймалися по-різному. Тобто читання книг завжди було процесом особистим. Тому, якщо книжковому виробництву, безумовно, були притаманні в епоху індустріального суспільства ті самі особливості (стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація, централізація), що й будь-якому іншому, сама комунікативна природа книги перебувала поза масифікацією. Які ж зміни привносить поєднання друкованого слова й електронного середовища? До речі, Маклюєн уважав, що в результаті таких «гібридних змішувань» виникає нова форма [3, с. 67].

В електронному середовищі нині співіснують декілька різновидів текстів, які умовно можна назвати книгами: електронні копії друкованих видань; оригінал-макети книг; електронні тексти, що створені в електронному середовищі і можуть бути повноцінно представленими в друкованій формі; електронні тексти, які створені і можуть повноцінно сприйматися тільки в електронному середовищі; електронні тексти, що функціонують в актуальному режимі (гіпертексти з можливістю інтерактивності, т. зв. «мережева словесність»). Розглянемо послідовно, яким чином в означених видах текстів співіснують і взаємовпливають одна на одну книжкова й електронна комунікації.

Електронна копія друкованої книги є повним аналогом друкованого видання, але, з огляду на те, що в мережевий простір вона потрапляє, зазвичай, несанкціоновано, тобто переважно просто поцифровується ентузіастами і викладається на сайті, така копія має численні помилки. Окрім того, користувач не має гарантії, що текст подано в повному обсязі (особливо це стосується графічного й ілюстративного матеріалу). Також повністю втрачається художній дизайн видання. Окрім того, несанкціоноване поширення електронної версії друкованого видання суперечить авторському праву. Недоліки, пов'язані з перенесенням друкованого тексту в електронне середовище, компенсуються можливістю миттєвого доступу до видання. Оскільки це копія друкованого примірника, в ній наявні всі вихідні дані, що також належить до переваг. Зберігається, зазвичай, і весь апарат книги, але замість гортання сторінок слід натискати відповідні клавіші. Згідно з бажанням користувача такий текст можна роздрукувати на папері, копіювати з нього певні фрагменти.

Як зазначалося, електронне середовище створює сприятливі умови для підготовки оригінал-макетів майбутніх друкованих видань, насамперед, завдяки зручним настільним видавничим системам. А тому такий оригінал-макет є ще однією формою існування тексту в електронному середовищі. Він повністю зберігає всі ознаки друкованого видання: редакційно-видавничу обробку, вихідні дані, дотримання норм авторського права. Апарат книги оригінал-макета в електронній формі повністю тотожний майбутньому друкованому виданню. Що стосується впливу електронної комунікації, то, окрім зручностей у підготовці оригінал-макета, вона вможливує миттєвий доступ до нього. Але слід зазначити, що такий доступ або обмежений колом осіб, котрі причетні до його майбутнього видання в друкованій формі, або передбачає в подальшому «друк на замовлення».

Усунення додаткових посередників між автором і потенційним читачем в умовах електронної комунікації надає можливості будь-кому зробити власний текст доступним широкому загалу, а тому нині в електронному просторі циркулюють численні тексти, що створені в електронному середовищі, але за певних умов їх можна роздрукувати. До них належать будь-які авторські тексти, що не підлягали видавничо-редакційній обробці. У сучасних умовах викладення власного тексту на сайті або надсилання його до електронної бібліотеки є одним з варіантів просування твору на видавничому ринку. Але в електронному середовищі цей продукт не захищений авторським правом. За своїм статусом та культурою подання тексту він подібний до рукопису. У цьому разі маємо справу з продуктом суто електронної комунікації, оскільки будь-яких ознак книжкової комунікації (видавничо-редакційної обробки, вихідних даних, дотримання норм авторського права) немає.

На відміну від попереднього різновиду тексту, який можна без перешкод перенести в друковане видання, в електронному середовищі циркулюють тексти, що створені винятково для повноцінного сприйняття їх в електронній формі, насамперед через гіпертекстуальну структуру, яка передбачає нелінійність процесу читання, а також використання мультимедійності. Такі тексти можуть бути як аматорськими, так і мати статус видання; за технологією розповсюдження — локальними, мережевими або комбінованими текстами. Вони повністю належать до електронної комунікації. Книжкова комунікація впливає лише на ті з них, що мають статус електронного видання, незалежно від технології розповсюдження. У майбутньому вплив книжкової комунікації на такі види текстів має посилюватися, оскільки саме в них можна повною мірою реалізувати всі переваги електронної комунікації, водночас збагативши їх традиціями книжкової. Особливо це стосується дизайну електронних видань. Лише за умови такого плідного поєднання вони стають повноцінними електронними книгами.

Цікаву ідею існування наукової книги в електронному середовищі пропонує американський історик книги Р. Дарнтон. На його думку, електронне середовище вможливило створити «багатошарову» книгу, адже обсяг традиційної книги обмежений, окрім того, існують певні стандарти співвідношення основного тексту й апарату книги, запропонована ж модель дозволить усунути зазначені обмеження. Перший шар видання — стислий дослідницький звіт щодо предмета, який можна видати і традиційним способом. Другий — розширена версія, що містить різні аспекти аргументації, яка не передбачає послідовного читання, а за бажанням читача дозволить поглибити ту чи іншу думку, викладену в першому шарі. Третій — міститиме безпосередньо в повнотекстовому режимі ті документи, на які послався автор у попередніх шарах. Тобто читач матиме змогу перевірити, наскільки правильно вони інтерпретовані. Четвертий — теоретичний або історіографічний з оглядом попереднього матеріалу та його критичним обговоренням. П'ятий — педагогічний (методичний), у якому надаються рекомендації щодо використання результатів дослідження в навчальному процесі. Шостий — містить обмін думками між автором, редактором, читачами і він є інтерактивним [10]. Продуктивна ця ідея і для видання повних зібрань творів, яке завдяки електронному середовищу також можна зробити «багатошаровим» залежно від категорії читачів, для яких вони передбачені.

Першими типами видань, що почали успішно опановувати електронний простір, стали довідкові. І це не дивно, оскільки, по-перше, саме вони потребують розгалуженого довідково-пошукового апарату, а гіпертекстова структура електронного середовища є прийнятнішою для його організації; по-друге, довідкові видання вже мають гіпертекстову структуру і їх переведення в нове середовище є цілком

природним; по-третє, друковані довідкові видання завжди мали суттєвий недолік — швидке старіння інформації, що потребувало постійних перевидань, натомість в електронному середовищі ця проблема повністю усувається. Статті в електронних виданнях регулярно поповнюються з певною періодичністю. Перший компакт-диск з «Академічною американською енциклопедією» виник на ринкові ще в 1986 р. Наступними стали такі мегапроекти, як «Британіка», «Енкарта» [2]. Кілька років тому видавництво Oxford University Press заявило, що віднині Великий Оксфордський словник випускатиметься лише в електронній версії.

Проблема швидкого старіння інформації завжди стосувалася й традиційних підручників, тому не дивно, що наступним типом видань, які розпочали активно опановувати нове електронне середовище, стала саме навчальна література. Електронне середовище дозволяє оновлювати наведену в навчальній літературі інформацію. Окрім того, в умовах електронного середовища є можливість реалізації багатопарової структури підручника, тобто передбачається індивідуальний підхід у роботі з користувачем. На це ж спрямоване і право вибору за бажанням користувача привабливішого інтерфейсу. Суттєвий ефект у навчанні за таким підручником має і використання мультимедійності (тексту, звуку, ілюстративного та графічного матеріалів, відеоряду). Полегшує користування електронним підручником його гіпертекстова структура, що забезпечує зручну навігацію в межах самого підручника та надає можливості отримати додаткову довідкову інформацію за умови роботи в мережевому просторі. Можливості інтерактивності дозволяють контролювати рівень знання того, хто навчається. Електронні підручники вирішують проблему екземплярності, яка завжди була актуальною для традиційних підручників: їх, зазвичай, усім бажаним не вистачало. Окрім того, вони сприяють розвиткові системи дистанційної освіти. Суттєві переваги таких підручників одними з перших оцінили ті, котрі вивчають іноземні мови, оскільки поширеним продуктом на інформаційному ринку були і є різноманітні курси вивчення іноземних мов. За допомогою таких електронних посібників можна набути корисних навичок, адже їх перевагою, порівняно з традиційними виданнями зі сфери дозвілля, є наочність. Привабливі вони й у роботі з дітьми завдяки використанню можливостей мультимедійності та інтерактивності. Так, з жовтня 2010 р. надійшов у продаж перший у світі шкільний електронний підручник Rosketbook Education, безпека якого для зору підтверджена Міністерством освіти і науки України та Міністерством охорони здоров'я України. Програмне забезпечення цього букрідера розроблене з урахуванням потреб школяра. Його розмір — сторінка стандартного підручника. Світова література за шкільною програмою надається безплатно, кожне ж навчальне видання або видання для дозвілля

коштує 15-20 грн. Усього користувачеві такого підручника доступні 28 тис. видань [9].

Ще одним прикладом удалого поєднання книжкової й електронної комунікацій є поцифрування світового документного надбання, що нині здійснюється в межах програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» [4]. Мета програми — забезпечити збереження світового культурного надбання і підтримати інтерес до нього. Україна також бере участь у реалізації цього проекту. У локальних межах набули поширення електронні видання поцифрованих копій рукописів, рідкісних видань, повних зібрань творів та інших копій творів книжкової культури, до яких зручно звертатися з користувацькою метою завдяки доповненню їх зручним довідково-пошуковим апаратом електронного середовища. З одного боку, такі електронні видання надають фахівцям доступ до інформації, що в умовах книжкової комунікації є обмеженою, як у разі з копіями рукописів та рідкісних видань, з іншого — значно полегшують роботу з пошуком того чи іншого фрагмента.

Перелічені різновиди електронних видань — приклади найоптимальнішого поєднання книжкової й електронної комунікацій. У них, зазвичай, наявні вихідні дані; вони пройшли хоча б мінімальну редакційно-видавничу обробку; інформацію, що міститься в них, завжди надає автор або авторський колектив, котрі відповідають за її достовірність і якість.

Останнім видом текстів, що циркулюють в електронному середовищі, є електронні тексти, які створюються в актуальному режимі (гіпертексти з можливістю інтерактивності, т. зв. «мережева словесність»). Такі тексти перебувають за межею книжкової комунікації і нав'язувати їм стереотипи останньої немає сенсу. У жодному разі їх не можна ідентифікувати як видання, оскільки про будь-яку редакційно-видавничу обробку й незмінність цих текстів не йдеться, а їх авторів узагалі стільки, скільки читачів. Тобто в цьому разі маємо справу з продуктом суто електронної комунікації. Хоча й зароджувався ідея таких творів у межах книжкової комунікації, але її реалізація обмежувалася книжковою формою.

Книжкова культура впливає на електронну на рівні не лише існування текстів в електронному просторі, а й своїх фундаментальних ідей. Одна з ключових ідей книжкової культури — ідея збереження. Протиставляючи книжність Європейської цивілізації словесності Античності, О. Шпенглер зазначав: «А наші музеї, куди ми зносимо всю сукупність минулого, що стало чуттєво-тілесним! Хіба й вони не є провідним символом? Хіба їх призначення — не зберегти, на зразок мумій, «тіло» всієї культурної історії? Хіба ми не збираємо як незлічені дати в мільярдах надрукованих книг, так і всі творіння всіх мертвих культур у сотнях тисяч західноєвропейських міст, де в загальній масі зібраного кожний окремий предмет цілком абстрагований від плинної миті своєї нинішньої мети — єдиного святого

стосовно античності — і рівномірно розчинений у нескінченній рухливості часу» [8, с. 202]. І як би апологети інформаційного суспільства, перемогою якого вони вважають панування чистого теперішнього (саме на це спрямована більшість ноу-хау в розвиткові засобів комунікації, які викликають ілюзію постійної долученості до подій), не критикували таку схильність до «консервування» культурних цінностей, що впродовж тривалого часу була характерною ознакою Європейської цивілізації, здається, на щастя, ніхто від неї відмовлятися не збирається. Учена спільнота б'є на сполох стосовно того, що під час перенесення документних пам'яток на інші носії інформації вони не були втрачені або знищені [1]. Р. Шартъє рішуче заперечує ідею того, що текст завжди залишається одним і тим самим, якою б не була його форма — друковане видання, мікрофільм, електронний текст. На його думку, важливо зберегти можливість звертатися до текстів у їх різних формах, що змінювали одна одну [7, с. 223–224]. Нестабільність же доступності інформації в мережі породжують ідею необхідності її збереження за допомогою архівування. «Існує ризик втрати всесвітньої цифрової спадщини для наступних поколінь. Чинники загрози полягають у старінні техніки та програмного забезпечення, необхідних для доступу до цифрового матеріалу, невизначеність стосовно ресурсів, відповідного законодавства», — застерігає «Хартія про збереження цифрової спадщини» [6]. Тобто ідея збереження, яку вважали однією з головних ідей книжкової культури, протиставляючи її в цьому усній культурі, поширюється та має прихильників і в умовах електронної комунікації. Це не дивно, адже суспільство не відмовилося від ще однієї ознаки книжкової комунікації — культури бібліографічних посилань.

Вплив електронної комунікації на книжкову виявився і в тому, що нині в науковому співтоваристві нормою є співіснування посилань як на джерела книжкової комунікації, так і електронної. Електронний науковий часопис став могутнім конкурентом друкованому, на матеріали в Інтернеті активно посилаються, статистика звернень до публікацій також існує. Але, зважаючи на нестабільність інформаційних ресурсів у мережі, автори вказують час останнього звернення до публікації. І дійсно, сучасний стан розвитку електронної комунікації внеможливіє цю стабільність: звернувшись за певною електронною адресою через деякий час, можна вже не знайти необхідної сторінки. Тому в науковому співтоваристві існує упередженість щодо електронних публікацій. Водночас, мережевий простір забезпечує більшу доступність тих публікацій, на які посилається автор, тобто є можливість одразу звернутися до джерела, що процитоване, перевірити, наскільки коректно використане посилання, а не сприймати на віру той контекст, в якому використовує це посилання автор публікації. Виявляється: стосовно бібліографічних посилань

електронна комунікація наслідує книжкову, водночас, завдяки кращій доступності джерел, на які посилаються, суттєво розширюючи їх функції.

Як зазначалося, нині фахівці неодностайні щодо питання: вважати електронну книгу наступним рівнем в еволюції книги чи ставитися до неї як до абсолютно нового засобу комунікації, «гібридного союзу», що має ознаки книги і комп'ютера. Але покажемо є сам факт того, як подання текстів в електронному середовищі поступово змінювалося під впливом книжкової комунікації, використовуючи її головні ознаки, усуваючи недоліки, пов'язані з незручностями читання з монітора. Адже перші й незаперечні аргументи щодо переваги традиційної книги — некомфортність читання електронних текстів: від читання з монітора швидко втомлюються очі, читати з комп'ютера неможливо в ліжку, в дорозі. Але поступово розвиток спеціальних засобів для читання усував ці обмеження, більше того, зовнішній вигляд цих засобів дедалі більше нагадував традиційну книгу. Нині вони мають оправу і сторінки (замість «сувою» монітора), а букви в них проступають за допомогою «електронних чорнил» на «електронному папері». Використання такої книжкової термінології є показовим, адже, з одного боку, означені засоби «знімають» упередженість споживачів, котрі виховані в умовах книжкової культури, щодо їх зовнішнього вигляду, з іншого — їх удосконалення відбувається через поєднання кращих традицій книжкової культури з можливостями електронної комунікації.

Таким чином, сучасний стан розвитку комунікаційного простору характеризується конвергенцією всіх трьох родів соціальної комунікації. Перспективою подальших досліджень є прогнозування того, які контури комунікаційного простору можна очікувати в майбутньому.

Список літератури

1. Дарнтон Р. Расправа над книгой / Р. Дарнтон // Интеллектуальный форум. — 2002. — Авг. — С. 141—163.
2. Ельгарт О. Мультимедійні енциклопедії: світовий досвід видання / О. Ельгарт // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. — Львів, 1998. — Вип. 2. — С. 105—112.
3. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / М. Маклюэн. — М. : Гиперборей, Кучково поле, 2007. — 462 с.
4. Программа ЮНЕСКО «Память мира» : деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия. — Минск, 2007. — 176 с.
5. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
6. Хартия о сохранении цифрового наследия // Библиотекосведение. — 2004. — № 6. — С. 40—43.
7. Шартье Р. Письменная культура и общество / Р. Шартье. — М. : Новое изд-во, 2006. — 270 с.

8. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер. — М. : Мысль, 1993. — 663 с.
9. Электронный учебник [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://e-book.ru>. — Загл. с экрана.
10. Darnton R. S. The New Age of the Book / R. S. Darnton // IASP Newsletter. — 2000. — №4. — P. 3—7.

Надійшла до редколегії 18.08.2014 р.

УДК 05.342:02

І. О. ДАВИДОВА

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМНИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ БІБЛІОТЕК: ДО ПИТАННЯ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ

Проаналізовано напрями трансформації бібліотечної діяльності та акцентовано на необхідності системного підходу до управління цими процесами.

Ключові слова: бібліотека, системні трансформації, наукова організація управління.

Проанализированы направления трансформации библиотечной деятельности, акцентировано внимание на необходимости системного подхода к управлению этими процессами.

Ключевые слова: библиотека, системные трансформации, научная организация управления.

Directions of transformation of the library activities are analyzed, attention to the necessity of the system approach to the management of these processes is accented.

Key words: library, system transformation, scientific management organization.

Питання трансформації бібліотечної діяльності посідають провідне місце в сучасних бібліотекознавчих дослідженнях, зокрема вивчаються техніко-технологічні, функціонально-організаційні, кадрові та ринкові напрями її реалізації. Водночас, незважаючи на широту аспектів досліджуваних змін, які відбуваються під впливом внутрішніх факторів і умов зовнішнього середовища, сутність управління системними трансформаціями бібліотек залишається поза межами уваги більшості дослідників. Процеси трансформації не пов'язуються із саморозвитком бібліотеки як соціального інституту, соціокультурного й економічного суб'єкта сучасного соціокомунікаційного простору. Це положення зумовлює актуальність статті. **Мета** — розглянути системні трансформації в бібліотечній сфері діяльності, сутнісне походження цих процесів та необхідність управління ними.

На нашу думку, бібліотечна діяльність є однією з форм соціокомунікативної діяльності, яка набула відносної самостійності і стала соціальним інститутом унаслідок суспільного поділу праці, розвитку